

KAROLINA TOMCZYK-KOZIOŁ

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0001-9438-134X>

NIE TYLKO ANIELA... DZIAŁALNOŚĆ KOBIET Z RODZINY TUŁODZIECKICH W POZNANIU W LATACH 1894–1927

Streszczenie

Aniela Tułodziecka (1853–1932), działaczka społeczna i oświatowa, należy do grona znanych i wybitnych Wielkopolanek. Była jedną z założycielek powołanego w 1894 r. w Poznaniu Towarzystwa Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi „Warta”, któremu przewodniczyła przez 27 lat. Do głównych zadań „Warty” należało prowadzenie działalności oświatowej i opiekuńczej wśród dzieci, w tym tajnego nauczania języka polskiego. W ramach Towarzystwa szkolono nauczycielki, urządzano prelekcje dla rodziców, redagowano i wydawano książki dla dzieci, organizowano biblioteczki i przytuliska. W 1908 r. założono także kasę drobnych oszczędności „Złota Skarbona”. Bliską współpracowniczką Anieli, była jej siostra Zofia (1850–1924), której działalność wyszła daleko poza struktury Towarzystwa „Warta”. Nazywana pionierką kobiecego ruchu zawodowego, w 1903 r. założyła Stowarzyszenie Personau Żeńskiego w Handlu i Przemysle, wspierające kobiety pracujące w tych dziedzinach, które oferowało bezpłatne pośrednictwo pracy, porady prawne i kursy zawodowe. Informacja o obecności w gronie Warcianek także innych pań z rodziny Tułodzieckich nie jest powszechnie znana. W archiwaliach Towarzystwa pojawiają się nazwiska dwóch innych sióstr Anieli i Zofii: Heleny Leitgeber (1849–1925) oraz Stanisławy Sobeckiej (1857–1921), a także ich córek: Haliny Zawadzkiej (1878–1930), córki Heleny oraz Anieli Szenic (1892–1951), córki Stanisławy. Członkiniami „Warty” były także: Maria Okoniewska (1875–1926), córka Jadwigi Tułodzieckiej (ok. 1846–1912) oraz Zofia Michałkiewicz (1892–1981), córka najmłodszej siostry Tułodzieckiej, Józefy Katarzyny, wychowywana, po śmierci matki, przez Anielę i Zofię.

Słowa kluczowe: rodzina Tułodzieckich, kobiety, Poznań, działalność społeczna i oświatowa

Antoni Tułodziecki (1809–1865) i Pelagia z Lipińskich (1819–1896) mieli piętnaścioro dzieci, ale tylko dziesięcioro dożyło wieku dorosłego: trzech synowie i siedem córek. Rodzina należała do zubożałej szlachty – Antoni był dzierżawcą Starej Dąbrowy (pow. wolsztyński), a następnie Osieczka Wielkiego (pow. włocławski) oraz właścicielem Janowic (pow. nieszawski). Ścieżki życiowe ich licznego potomstwa pozwalają przypuszczać, że Tułodzieccy wychowywali je w duchu patriotyzmu, szacunku i wrażliwości społecznej. Antoni był uczestnikiem powstania listopadowego, a trzydzieści lat później odsiedział wyrok za ukrywanie powstańców styczniowych. Jego dwaj synowie: Stanisław Adam (1841–1875) i Kazimierz Grzegorz (1844–1863) także ruszyli do walki. Młodszy z nich zginął w bitwie pod Nową Wsią. Dwa lata później sytuacja Tułodzieckich dramatycznie się pogorszyła. Po śmierci Antoniego, rodzina została bez środków do życia i zmuszona była przenieść się do Poznania¹.

Aniela Tułodziecka², jedenaste dziecko Antoniego i Pelagii, związała się ze stolicą Wielkopolski na zawsze, po latach uznana została nawet za „najpopularniejszą osobę w Poznaniu, znaną każdemu dziecku w zaułkach miasta, jak i tam wszędzie, gdzie uważała za wskazane ofiarować swoją pracę”³. Sławę i szacunek mieszkańców przyniosła jej wieloletnia działalność w Towarzystwie Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi „Warta”, któremu przewodniczyła przez 27 lat. Jawne, zapisane w statucie, cele Towarzystwa dotyczyły wzajemnego kształcenia się w sprawach związanych z wychowaniem dzieci, kupowania „odpowiednich książek”, wypożyczania ich, organizowania odczytów, urządzania „zabaw, wycieczek dla dzieci oraz rozwijania działalności we wszystkich kierunkach, mogących korzystnie wpłynąć na duchowy i fizyczny rozwój dziecka”⁴. Rzeczywistą jego misją była natomiast organizacja tajnego nauczania języka polskiego, systematycznie usuwanego ze szkół w zaborze pruskim⁵. Towarzystwo „Warta” zakończyło swoją działalność wraz

¹ T. Michałkiewicz, *O Anieli Tułodzieckiej (1853–1932) zasłużonej Wielkopolsce na podstawie wspomnień i pamiątek rodzinnych*, „Kronika Miasta Poznania” (dalej: KMP) 1985, nr 3, s. 48.

² K. Tomczyk-Kozioł, *Aniela Tułodziecka (1853–1932)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 55, Kraków–Warszawa 2023–2024, s. 636–638.

³ W. Jankowska, *Zasłużona Wielkopolanka Aniela Tułodziecka 1853–1932*, Poznań 1933, s. 7. *Vide* także: *Obraz życia i czynu Anieli Tułodzieckiej*, „Kurier Poznański” (dalej: KP) 1933, nr 183, s. 9–10; *Przemówienie prof. dr. Pawła Gantkowskiego*, KP 1933, nr 167, s. 9; N., *Panna Aniela*, „Kurier Warszawski” 1932, nr 320, s. 6.

⁴ Biblioteka Raczyńskich (dalej: BR), Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, Rkp 1021/ II, *Ustawa Towarzystwa „Warta” założ. w roku 1894 w Poznaniu*, k. 5.

⁵ Powód powstania Towarzystwa „Warta” opisany został w sprawozdaniu sporządzonym z okazji dziesięciolecia działalności Towarzystwa: w 1894 r., w związku z setną rocznicą powstania kościuszkowskiego, Poznanianki postanowiły rozdać ubogim dzieciom kilkaset

z wybuchem II wojny światowej, a okres jego największej aktywności przypadał na lata 1905–1918. Każdego roku liczba dzieci znajdujących się wówczas pod jego opieką przekraczała setkę, zaś liczba członkiń zbliżała się do 400⁶. Wśród nich znalazły się także siostry Anieli: Zofia Tułodziecka (1850–1924), Helena Leitgeber (1849–1925) i Stanisława Sobecka (1857–1921) oraz jej siostrzenice: Maria Okoniewska (1875–1926), córka Jadwigi (ok. 1846–1912), Halina Zawadzka (1878–1930), córka Heleny, Aniela Szenic (1892–1951), córka Stanisławy i Zofia Michałkiewicz (1892–1981), córka Józefy Katarzyny (1856–1893). Działalność Zofii Tułodzieckiej na polu ruchu zawodowego kobiet została dostrzeżona w historiografii (o czym niżej), co pozwala uznać ją, na równi z Anielą, za liderkę wśród ówczesnie żyjących Poznanianek. Aktywność pozostałych sióstr i ich córek, nie tylko zresztą w „Warcie”, długo czekała na odkrycie. Celem niniejszego artykułu jest zatem przedstawienie wymienionych kobiet oraz opisanie ich współpracy, której naczelnym zadaniem była opieka nad dziećmi i podtrzymanie w nich polskości. Zasygnalizowana zostanie w nim także kwestia łączących ich relacji.

Zofia Tułodziecka⁷ urodziła się 24 kwietnia 1850 r. w Starej Dąbrowie⁸. Kształciła się na pensji Agnieszki Büfle we Włocławku. Po śmierci ojca w 1865 r. zdecydowała się wyjechać do Warszawy, aby tam uczyć się krawiectwa. Chciała w ten sposób wesprzeć finansowo matkę, która z gromadką młodszych dzieci nie opływała w dostatki. Po powrocie do Poznania otworzyła zakład krawiecki, który z czasem stał się uznanym salonem mód: „rzetelną, sumienną i umiejętną pracą, wytwornem poczuciem smaku stworzyła Tułodziecka pracownię krawiecką w swoim czasie najpierwszą w Poznaniu”⁹.

Salon ten przez wiele lat prowadziła razem z siostrą Anielą. Obie zaangażowały się wówczas także w działalność społeczną: należały do Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Dziewcząt Polskich w Wielkim Księstwie Poznańskim¹⁰,

patriotycznych książeczek. Szybko okazało się jednak, że większość obdarowanych nie potrafi czytać w ojczystym języku (vide: BR, Rkp 2001, *Zofia Rzepecka i Aniela Tułodziecka: Dziesięciolecie Towarzystwa „Warta” 1894–1904 r.*, k. 1).

⁶ Cz. Skopowski, *Towarzystwo „Warta” w Poznaniu w latach 1894–1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 6, Poznań 1961, s. 175, 179.

⁷ K. Tomczyk-Kozioł, *Zofia Tułodziecka (1850–1924)*, PSB, t. 55, Kraków–Warszawa 2023–2024, s. 638–639.

⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 15193, k. 855.

⁹ A. Koehlerówna, *Zofia Tułodziecka – pionierka ruchu zawodowego w Wielkopolsce*, Kraków 1933, s. 7.

¹⁰ Towarzystwo kształciło młode kobiety i udzielało im stypendiów na zdobycie kwalifikacji zawodowych, BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, Rkp 1056/ II, A. Tułodziecka, *Praca społeczna kobiet w Poznaniu, referat odczytany na Zjeździe kobiet polskich w Krakowie 11 i 12 maja 1913 r.*, k. 8.

w którym pełniły funkcję przełożonych nauki kroju oraz do Towarzystwa Czytelni dla Kobiet¹¹, którego współzałożycielką w 1895 r. była Aniela. W ramach tego drugiego, w 1902 r., Zofia współorganizowała obchody jubileuszu 25-lecia twórczości Marii Konopnickiej. Wieloletnia praca zawodowa pozwoliła jej dostrzec potrzebę opieki nad rzeszą wyzyskiwanych przez pracodawców dziewcząt i kobiet. Walka o poprawę ich losu, o ich prawa i niezależność stała się zasadniczym celem jej działalności. Wagę tej ostatniej podkreślała pisząc:

od chwili, kiedy zmieniające się stosunki społeczne wyprowadziły nieświadomą dotąd kobietę z zacisza domowego na rynek pracy, od chwili, kiedy kobieta samodzielnie zdobywać zaczęła kawałek chleba, zrównały się jej prawa z mężczyzną – wolno jej wybierać zajęcie, jakie jej się podoba i do jakiego jest uzdolnioną, bez względu na to, czy się to komu podoba lub nie¹².

Założone z inicjatywy Zofii w 1903 r. Stowarzyszenie Personaułu Żeńskiego w Handlu i Przemysle, oferowało pracownikom kantorów, składów i pracowni bezpłatne pośrednictwo pracy, porady prawne, organizowało kursy zawodowe i odczyty. 20 października 1907 r. pod jego szyldem zwołano wiec, podczas którego Zofia Tułodziecka wystąpiła z referatem zatytułowanym *O potrzebie uświadamiania kobiet w sprawach społecznych i ekonomicznych*¹³. Stowarzyszenie dbało także o samokształcenie członkiń i ich rozwój kulturalny – posiadało własną bibliotekę, a sama Zofia prowadziła lekcje gramatyki i historii¹⁴. Przy Stowarzyszeniu działały ponadto kasy oszczędności i zapomogowe, oraz, powstałe w Puszczykowie „Schronisko Letnie”, w którym kobiety pracujące, za niewielką opłatą, mogły znaleźć odpoczynek podczas letnich wakacji¹⁵. Aby zaakcentować potrzebę samodzielności kobiet, w 1907 r. Zofia zaproponowała powstanie spółdzielni pracy „Pracownia sukien”, w której zawodowe krawcowe kształciły uczennice. Te zaś, po zdanym egzaminie i roku specjalizacji, dołączały do spółki, której zysk dzielony był między wszystkie zatrudnione w niej osoby. Choć spółka przetrwała kilkanaście lat, to z chwilą odejścia z rady nadzorczej Tułodzieckiej, „gdy zabrakło jej silnej ręki, jej inicjatywy i czujnej myśli, zaczęła

¹¹ Zadaniem Towarzystwa było ożywienie ruchu umysłowego wśród kobiet oraz szerzenie oświaty poprzez propagowanie czytelnictwa (vide: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, red. nauk. B. Sordylowa, t. 2, cz. 3, Warszawa 2001, s. 444).

¹² A. Koehlerówna, *op. cit.*, s. 13–14.

¹³ KP 1907, nr 243, s. [3].

¹⁴ A. Koehlerówna, *op. cit.*, s. 13.

¹⁵ *Stowarzyszenie Personaułu Żeńskiego w Handlu i Przemysle w Poznaniu, 1903–1913*, Poznań 1913, s. 10–11.

podupadać¹⁶ i w końcu została rozwiązana. W ostatnich latach życia Zofia zasiadała w radzie nadzorczej innej firmy: „Domu Konfekcyjnego” Towarzystwa Akcyjnego¹⁷. Jak podkreśla A. Koehlerówna: „i tu zaznaczyła się dodatnio jej działalność podjęta dla kobiet pracujących. Za jej przeważnie inicjatywą dopuszczono pracownice „Domu Konfekcyjnego” do udziału w posiadaniu tego przedsiębiorstwa”¹⁸. Zmarła 7 stycznia 1924 r. w Poznaniu¹⁹.

Zofia, podobnie jak Aniela, nie założyła rodziny. Siostry mieszkały razem, opiekując się sobą nawzajem, a od 1893 r. także i Zofią Długołęcką, córką ich zmarłej siostry Józefy Katarzyny. Józefa Katarzyna urodziła się 29 marca 1856 r., w 1890 r. wyszła za mąż za Stanisława Długołęckiego (1850–1922), księgowego i dzierżawcę majątku Zamysły (pow. ostrzeszowski). Jej córka Zofia przyszła na świat 10 stycznia 1892 r. jako drugie dziecko, jej starszy brat, Antoni urodził się w 1890, a młodszy, Stefan w 1893 r. Dzieciństwo tej trójki naznaczone było tragedią – podczas porodu najmłodszego syna, 5 marca 1893 r., Józefa zmarła²⁰. Opiekę nad Zofią przejęły wówczas ciotki. Zofia należała do pierwszej w Poznaniu żeńskiej drużyny harcerskiej im. Emilii Plater²¹, biorąc udział w przygotowaniach do powstania wielkopolskiego. Po wybuchu walk podjęła służbę jako sanitariuszka w szpitalu przy ul. Polnej²². W ramach działań Polskiego Czerwonego Krzyża pracowała także w lotnych kuchniach polowych usytuowanych na dworcu w Poznaniu, w gmachu Prezydium Policji i w Zamku. Zeznanie świadka potwierdza udział Zofii w działaniach aprowizacyjnych powstańców w czasie walk ulicznych i frontowych w Poznaniu i na prowincji²³. W 1972 r. uchwałą Rady Państwa została mianowana na stopień

¹⁶ A. Koehlerówna, *op. cit.*, s. 13.

¹⁷ W 1919 r. słynny dom handlowy żydowskiego kupca Rudolfa Petersdorfa, mieszczący się przy Starym Rynku w Poznaniu, z inicjatywy Polskiego Banku Handlowego został wykupiony, przechodząc tym samym w polskie ręce. Jego nowa nazwa brzmiała odąd: „Dom Konfekcyjny” Towarzystwo Akcyjne, „Kupiec Tygodnik” 1923, nr 45, s. 1211.

¹⁸ A. Koehlerówna, *op. cit.*, s. 13.

¹⁹ KP 1924, nr 7, s. 8, 10 (wspomnienie oraz nekrolog Zofii Tułodzieckiej).

²⁰ Biblioteka Kórnicka Polska Akademia Nauk, (dalej: BK PAN), sygn. BK 11268, *Tułodziecy*, [nlb].

²¹ Pierwszy Zastęp Skautowy Żeński powstał 29 listopada 1912 r. W 1913 r. zastęp został przekształcony w Drużynę Skautek im. Emilii Plater. Należały do niej uczennice szkół średnich i wyższych zakładów naukowych, A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918–1919*, Poznań 2008, s. 26.

²² Zeznanie Haliny Szyfter potwierdzające członkostwo Zofii Długołęckiej (Michałkiewicz) w drużynie harcerskiej działającej na terenach zaboru pruskiego, w pracach przygotowawczych do powstania wielkopolskiego oraz ukończenie kursu sanitarnego, <https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewicz-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

²³ Zeznanie Jadwigi Marwegowej potwierdzające udział w powstaniu wielkopolskim Zofii Michałkiewicz, <https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewicz-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

podporucznika²⁴, a w następnym roku uhonorowano ją także Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski²⁵ i Wielkopolskim Krzyżem Powstań-
czym²⁶. W uznaniu jej zasług w 2023 r. jedną z ulic na poznańskich Ratajach
nazwano jej imieniem²⁷. 27 września 1918 r. Zofia wyszła za mąż za Mie-
czysława Michałkiewicza (1882–1946), kupca, prokurenta w firmie Stefana
Kałamajskiego, z którym miała trzech synów: Andrzeja (1921–1952), Stani-
sława (1923–1980) i Mieczysława (1925–2013). Razem z rodziną mieszkała
w mieszkaniu ciotek, które otrzymała od nich w posagu. Zmarła 30 kwietnia
1981 r. w Poznaniu²⁸.

Starsza siostra Anieli i Zofii, Helena Leitgeber, urodziła się 2 kwiet-
nia 1849 r. w Starej Dąbrowie²⁹. Razem z Zofią uczyła się we Włocławku
u Agnieszki Büfle. Prawdopodobnie w 1874 r. poślubiła Władysława Le-
itgebera (1839–1881), przyjaciela swojego brata Stefana (1854–1888).
Małżonkowie zamieszkali w Warszawie, gdzie Władysław otworzył fabrykę
papy i wytwórnię płyt chodnikowych. Szybko dorobił się sporego ma-
jątku, którym potrafił dobrze zarządzać. Dom Leitgeberów na Solcu oto-
czony był dużym ogrodem, a właściciele mieli do dyspozycji konie cugowe
i powóz³⁰. Po nagłej śmierci Władysława w 1881 r. (zmarł na atak serca
w Poznaniu w Hotelu Francuskim) Helena sprzedała dom i fabrykę, by jak
najszybciej wrócić do Poznania, do matki i sióstr. Ze związku z Władysła-
wem urodziło się troje dzieci: Bogdan Teodor Kazimierz (ur. 1874), który
zmarł w dzieciństwie, Janusz Antoni (1876–1917) i Halina (1878–1930).
Środki po likwidacji warszawskiego interesu wystarczyły Helenie na pro-
wadzenie dość skromnego życia, nigdy jednak nie żałowała ich na edu-
kację i zaspokajanie wszelkich potrzeb kulturalnych swoich dzieci. Poza
nauką szkolną zapewniła im wykształcenie muzyczne, opłacając lekcje

²⁴ Mianowanie Zofii Michałkiewicz na stopień podporucznika z dniem 11 listopada 1972 roku, <https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewicz-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

²⁵ Legitymacja Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski przyznanej Zofii Michałkiewicz 13 grudnia 1973 roku, <https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewicz-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

²⁶ Wielkopolski Krzyż Powstańczy Zofii Michałkiewicz przyznany jej 16 marca 1973 roku, awers, <https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewicz-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

²⁷ Uchwała nr XC/1720/VIII/2023 Rady Miasta Poznania z dnia 26 września 2023 r. w sprawie nazwania ulicy imieniem Zofii Michałkiewicz.

²⁸ „Głos Wielkopolski” 1981, nr 86, s. 7 (nekrolog Zofii Michałkiewiczowej).

²⁹ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

³⁰ S. Leitgeber, *Dzieje rodziny Leitgeberów od XVIII do XX wieku*, Poznań–Wrocław 2002, s. 47–48.

gry na fortepianie oraz możliwość doskonalenia znajomości języków obcych³¹. Zmarła 9 kwietnia 1925 r. w Poznaniu³².

Córka Heleny, Halina urodziła się 4 lipca 1878 r. w Warszawie. Po przeprowadzce do Poznania ukończyła pensję prowadzoną przez panny Danysz. W 1902 r. poślubiła dr. medycyny Józefa Kazimierza Mieczysława Büthnera Zawadzkiego (1866–1915), który praktykował w Kościanie³³. Mieli dwóch synów: Lecha (1903–1940) i Bohdana (1906–1948)³⁴. Halina zmarła 10 maja 1930 r. w Poznaniu³⁵.

Najmłodszą z siostr Tułodzieckich była urodzona 14 września 1857 r. w Osieczu Wielkim Stanisława³⁶. W 1890 r. wyszła za mąż za Józefa Sobeckiego (1850–1915), właściciela najstarszej, założonej w 1842 r., i największej w Wielkim Księstwie Poznańskim fabryki wyrobów woskowych³⁷. Po śmierci męża w 1915 r. przejęła zarząd nad firmą „M. Sobeki”. W jej nekrologu zamieszczonym w prasie przez pracowników fabryki, nazwano ją „zacną, prawdziwie szlachetną pryncypałową”³⁸. Sobeccy mieli czworo dzieci: Helenę (1891–1977), Anielę (1892–1951), Felicję (ur. 1897) i Kazimierza (ur. 1899). Najmłodsza dwójka, „jako dzieci, w trzy dni, jedno po drugim umarły na szkarlatynę w Poznaniu”³⁹. Stanisława zmarła 22 października 1921 r.

Druga córka Stanisławy, Aniela, urodziła się 16 grudnia 1892 r. w Poznaniu⁴⁰. W 1922 r. poślubiła Mariana Szenica (1891–1958), lekarza, powstańca wielkopolskiego i uczestnika wojny polsko-bolszewickiej. Według rodzinnej opowieści, przyszli małżonkowie poznali się na poznańskim dworcu, na którym młode kobiety zorganizowały punkt powitalny dla żołnierzy wracających do domu. Jedną z nich była Aniela, która podając strudzonemu Marianowi ciepły napój, zapoczątkowała ich dalszą, już wspólną historię⁴¹. Aniela, jak wspomina jej córka, Maria, była panną z dużym posagiem. Choć jej rodzice, Stanisława i Józef już wówczas nie żyli, fabryka wyrobów woskowych, otoczona dużym ogrodem i sadem, „nadal działała pod nadzorem

³¹ *Ibidem*, s. 111.

³² KP 1925, nr 85, s. 10 (nekrolog Heleny z Tułodzieckich Leitgeberowej).

³³ KP 1915, nr 5, s. [4] (nekrolog dr. Józefa Zawadzkiego).

³⁴ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

³⁵ KP 1930, nr 217, s. 11 (nekrolog Haliny z Leitgeberów Józefowej Zawadzkiej).

³⁶ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

³⁷ „Nowiny Raciborskie” 1905, nr 62, s. [8].

³⁸ KP 1921, nr 245, s. 7 (nekrolog Stanisławy Sobekiej).

³⁹ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

⁴⁰ APP, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 15115, k. 138.

⁴¹ M. Paradowska, *O doktorze Szenicu, jego pacjentach, Wagnerze i hazardzie*, KMP 2001, nr 1, s. 243.

zaangażowanego fachowca"⁴². Marian Szenic był cenionym pediatrą, a od 1949 r. pełnił funkcję dyrektora Szpitala im. Krysiewicza w Poznaniu. Jak pisze Paweł Cieliczko: „był uwielbianym przez wszystkich wysokim, potężnym mężczyzną z brzuszkiem, fantazją i ogromnym poczuciem humoru”⁴³. Jego żona Aniela stanowiła jego przeciwieństwo: „szczupła, spokojna romantyczka, miłośniczka samotnych spacerów, pięknych kwiatów i poezji”⁴⁴. Szenicowie mieli troje dzieci: Stanisława (1924–1940), Jerzego (1928–1999) i Marię (1932–2011)⁴⁵. Aniela zmarła 11 maja 1951 r. w Poznaniu⁴⁶.

Najstarszą siostrzenicą Anieli była Maria, córka Jadwigi (1846–1912) i Józefa (1838–1921) Okoniewskich. Jadwiga urodziła się 4 listopada 1846 r. w Starej Dąbrowie⁴⁷. W 1867 r. w Bydgoszczy poślubiła Józefa Okoniewskiego, powstańca styczniowego, dowódcę pierwszego szwadronu w brygadzie generała Edmunda Taczanowskiego. Po założeniu rodziny Józef dzierżawił majątek Głuszyna pod Poznaniem, a następnie był urzędnikiem gospodarskim często zmieniającym miejsce zamieszkania⁴⁸. Okoniewscy mieli siedmioro dzieci⁴⁹: Stanisława, Wacława (1869–1932)⁵⁰, Tadeusza (ur. 1870)⁵¹, Kazimierza (ur. 1872)⁵², Jadwigę (1873–1874), Marię (1875–1926) i Witolda (ur. 1882)⁵³. Jadwiga zmarła 1 września 1912 r. w Brodnicy. Jej mąż w 1915 r. przeniósł się z Brodnicy do Poznania, gdzie zmarł 9 grudnia 1921 r. Ich jedyna córka, która doszła do pełnoletności, Maria, urodziła się 5 października 1875 r. w Bieganowie koło Środy⁵⁴. Nie założyła rodziny. W 1903 r. wydała pamiętnik swojego ojca z czasów powstania: *Rok 1863: wspomnienia osobiste Józefa Okoniewskiego*. W latach 1904–1911 prowadziła w Poznaniu Skład Papieru przy pl. Teatralnym 5⁵⁵. W 1921 r. brała udział w wyborach do Rady Miasta Poznania z listy Inteligencji Pracującej (lista nr 8) – żaden z kandydatów

⁴² *Ibidem*, s. 244. Niedługo po ślubie Marian Szenic sprzedał ziemię wraz z fabryką, ku ogromnemu żalowi Anieli.

⁴³ P. Cieliczko, *Poznański Przewodnik Literacki*, Poznań 2013, s. 244.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Maria Paradowska, prof. dr hab., historyk, etnolog, etnograf, prezes Towarzystwa Bambrów Poznańskich.

⁴⁶ „Głos Wielkopolski” 1951, nr 131, s. 3 (nekrolog Anieli Szenic).

⁴⁷ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

⁴⁸ Z. Grot, *Okoniewski Józef (1838–1921)*, [w:] PSB, t. 23, Kraków 1978, s. 692–693.

⁴⁹ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].; w biogramie J. Okoniewskiego w PSB wymienionych jest tylko troje.

⁵⁰ APP, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 14880, k. 839.

⁵¹ *Ibidem*, k. 822.

⁵² *Ibidem*, k. 830.

⁵³ *Ibidem*, k. 825.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 889.

⁵⁵ „Adressbuch der Provinzial-Hauptstadt Posen fuer das Jahr... 1904–1911”, Posen 1904–1911.

nie otrzymał wówczas mandatu. Jak wynika z informacji zawartej w ogłoszeniu wyborczym, w tym czasie wykonywała zawód urzędniczki bankowej⁵⁶. Maria zmarła 15 sierpnia 1926 r. w Poznaniu⁵⁷.

W obszernym, przechowywanym w Bibliotece Raczyńskich, archiwum Towarzystwa „Warta” zgromadzona została różnorodna dokumentacja wytworzona przez ponad 30 lat jego funkcjonowania (do 1928 r.). Są wśród niej sprawozdania i protokoły zebrań, korespondencja z Warciankami i osobami spoza organizacji, spisy, notatki, ogłoszenia, regulaminy, kwity, rachunki itp. To, co najbardziej rzuca się w oczy, to ogromna mnogość nazwisk kobiet i dzieci. Wśród nich jedno pojawia się najczęściej, widniejąc pod niemal każdym dokumentem – należy do Anieli Tułodzieckiej, niekwestionowanej liderki, która od 1900 r. pełniła funkcję przewodniczącej. Siłą „Warty” były jednak jej członkinie, odważne i zdeterminowane kobiety, które zdecydowały się uczyć dzieci języka polskiego działając w konspiracji. Od rzeczywistych, aktywnych członkiń odróżniano „dobrodziejki”, które nie brały bezpośredniego udziału w pracach Towarzystwa, opłacając jedynie składki, często anonimowo⁵⁸. Głównym zadaniem „Warty” było nauczanie, dlatego zdecydowana większość kobiet należała do sekcji pedagogicznej⁵⁹. Składała się ona z nauczycielek, nazywanych też opiekunkami, które udzielały lekcji w swoich prywatnych mieszkaniach. Kilka nauczycielek wraz ze swoimi uczniami tworzyło kółko, na którego czele stała kółkowa, nadzorująca podległe jej opiekunki. Do jej zadań należało odwiedzanie opiekunek (raz w miesiącu), sprawdzanie frekwencji i postępów w nauce dzieci oraz sporządzanie okresowych sprawozdań dla zarządu „Warty”. Nauka odbywała się zwykle dwa razy w tygodniu, w godzinach popołudniowych, w grupach po kilkoro dzieci. Nauczycielki nie pobierały za swoją pracę wynagrodzenia, wyjątek stanowiły nieliczne zawodowe nauczycielki, które zatrudniane były wtedy, gdy Warcianki otrzymywały zakazy policyjne uczenia dzieci⁶⁰.

Zofia i Helena Leitgeber dołączyły do „Warty” w roku jej założenia, Stanisława Sobecka dwa lata później, w 1896 r. W kolejnym roku w protokołach sekcji pedagogicznej pojawia się także nazwisko Haliny Leitgeberówny, która do momentu zamążpójścia w 1902 r. pełniła funkcję sekretarki sekcji i zarządu „Warty”. Zofia Długołęcka rozpoczęła swoją działalność

⁵⁶ „Postęp” 1921, nr 253, s. [3].

⁵⁷ KP 1926, nr 374, s. 8 (nekrologi Marii Okoniewskiej).

⁵⁸ Cz. Skopowski, *op. cit.*, s. 175.

⁵⁹ Sekcja pedagogiczna w Towarzystwie „Warta” to także zespół kobiet, udzielający merytorycznego wsparcia nauczycielkom i czuwający nad organizacją nauczania (por. BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp 1034, *Protokoły sekcji pedagogicznej 1895–1903*).

⁶⁰ Cz. Skopowski, *op. cit.*, s. 183.

w 1903⁶¹, zaś Aniela Sobecka w 1907 r. Wszystkie panie były nauczycielkami, a dodatkowo: Zofia Tułodziecka, Halina, Zofia Długolecka, Aniela Sobecka i sama Aniela Tułodziecka, także nadzorującymi kółkowymi.

Oprócz nauczania Towarzystwo „Warta” zaangażowało się także w organizację miejsc, w których dzieci z ubogich rodzin mogłyby spędzać wolny czas poza lekcjami. W 1899 r. powstało Towarzystwo „Przytuliska dla dziatwy szkolnej”, w którego zarządzie zasiadła Aniela Tułodziecka jako przewodnicząca. Jego celem było:

dostarczenie przytułku dziatwie szkolnej, nie mającej w domu jasnych i ciepłych izb, w którychby mogła odrabiać pod odpowiednią opieką zadania szkolne (...) po załatwieniu zadań szkolnych poleca zajęcia praktyczne, odpowiednie wiekowi i zdolnościom dzieci, a także (...) zabawy⁶².

Na odrabianie lekcji dzieci miały przeznaczać dwie godziny, resztę czasu poświęcając na naukę pieśni kościelnych i piosenek. Opiekunowie przygotowywali ponadto pogadanki pouczające, organizowali zajęcia z rękodzieła, zabawy lub przechadzki. O godzinie 17 dzieci otrzymywały podwieczorek, czyli filiżankę mleka i bułkę. Przed rozejściem się do domów wspólnie odmawiano pacierz i śpiewano fragment nabożnej pieśni. W spisie członków „Przytuliska...” na rok 1899/1900 pod numerem 158 widnieje Towarzystwo „Warta”, ale na osobnych pozycjach znaleźć można także nazwiska: Heleny Leitgeberowej, Marii Okoniewskiej, Stanisławy Sobeckiej, Zofii i Anieli Tułodzieckich⁶³. W kolejnych spisach, do 1901 r., zaznaczano członków czynnych oraz tylko wpłacających składki: do tych pierwszych należały Helena i Halina Leitgeber oraz Aniela. Wpłat dokonywały natomiast Zofia i Stanisława⁶⁴. Możliwe, że powodem ograniczonej aktywności w „Przytulisku” tych ostatnich, był brak czasu – obie siostry pracowały także zawodowo, Zofia jako krawcowa, a Stanisława prawdopodobnie pomagała mężowi w fabryce wosku.

W „Warcie” działała sekcja biblioteczna, zarządzająca biblioteczkami przeznaczonymi dla dzieci i młodzieży. W 1898 r. w Poznaniu było ich siedem, a w 1904 r. ich liczba zwiększyła się do 12. Księgozbiory umieszczano w prywatnych mieszkaniach. Opiekunki zachęcały dzieci do wypożyczania książek, a najpilniejsi czytelnicy otrzymywali w nagrodę drobne upominki.

⁶¹ BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp 1034, *Protokoły sekcji pedagogicznej 1895–1903*; rkp 1030/I-XII, *Spis dzieci z tajnego nauczania 1906–1918*.

⁶² BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp. 1036, *Protokoły Towarzystwa „Przytuliska dla Działwy Szkolnej” 1898–1911*, k. 127v.

⁶³ *Ibidem*, k. 128v.

⁶⁴ *Ibidem*, k. 89–115.

W biblioteczkach znaleźć można było bajki, opowiadania, książki krajoznawcze, historyczne, techniczne i religijne. Ich zakupem kierowała główna bibliotekarka, która wchodziła w skład zarządu „Warty”, nadzorowała pracę wszystkich biblioteczek i sporządzała sprawozdania. W latach 1913–1918 funkcję tę pełniła Aniela Sobecka, po mężu Szenic⁶⁵.

Promocja czytelnictwa w wykonaniu Warcianek nie ograniczała się tylko do udostępniania wartościowego księgozbioru, ale także do wydawania własnych publikacji dla dzieci. Zwykle były to zbiory poezji autorstwa m.in. Marii Konopnickiej, Adama Mickiewicza, Wincentego Pola, ale także piosenki i koledy⁶⁶. Często przekazywane były one dzieciom w formie prezentu gwiazdkowego, ale część nakładu trafiała także do sprzedaży. Z dokumentów zachowanych w archiwum „Warty” wynika, że ich dystrybucją zajmowała się Maria Okoniewska, która ze swojego składu papieru wysyłała paczki z zamówionymi książkami⁶⁷.

Kolejnym celem Towarzystwa było zaszczepienie w dzieciach już od najmłodszych lat potrzeby oszczędzania i gospodarności. Idealną ku temu możliwość dawały kasy drobnych oszczędności, które polegały na wklejaniu do książeczek znaczków sprzedawanych przez kupców w wybranych sklepach⁶⁸. W 1908 r. Warcianki założyły kasę, nazwaną „Złotą Skarboną”. W jej zarządzie zasiadała Aniela Tułodziecka, natomiast na liście sklepów prowadzących sprzedaż znaczków znajdował się skład papieru Marii Okoniewskiej. Przy zakupie pierwszego znaczka oszczędnościowego dziecko otrzymywało książeczkę do wklejania kolejnych. Po wypełnieniu jej 30 znaczkami o wartości 10 fenigów, książeczka trafiała do zarządu „Warty”, gdzie sumę zaoszczędzonych pieniędzy wpisywano do księgi depozytowej. Od daty zapisania kwoty naliczane były procenty⁶⁹.

Maria Okoniewska jako jedyna z rodziny współpracowała z Zofią w Stowarzyszeniu Personatu Żeńskiego. Jej nazwisko widnieje w spisie członków wspierających z 1906 r.⁷⁰ W kolejnych latach zawiadywała biurem

⁶⁵ BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp 1029, *Sprawozdania biblioteczne 1910–1918*, k. 76 i dalej.

⁶⁶ *Podarek gwiazdkowy*, Poznań 1903; *Macie dzieci, kto zebrał i ułożył te śliczności? to – ja*, Poznań 1907; *Kochajmy go wszyscy, o Juliuszu Słowackim uczącej się dziatwie opowiedziała w setną rocznicę urodzin wieszczka Maria Bogdanik*, Poznań, 1909; *Idź w świat na służbę! Nieś dzieciom cudne kwiaty z polskich łąk zerwane! Kto je zebrał i ułożył, to – ja*, Poznań 1913; A. Tułodziecka, *Nasze zwyczaje w czasie godów i Kochaj dziecię, co miłości godne*, Poznań 1917.

⁶⁷ BR, Akta Towarzystwa „Warta” 1894–1920, rkp 1021/VIII, k. 463.

⁶⁸ W. Karolczak, *Kasa drobnych oszczędności dla dzieci „Złota Skarbona” w Poznaniu w latach 1908–1914*, KMP 1997, nr 2, s. 133.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 135.

⁷⁰ *Sprawozdanie Stowarzyszenia personatu żeńskiego w handlu i przemyśle za czas od 1-go stycznia 1906 do 1-go stycznia 1907 roku*, Poznań 1907, s. 10.

pośrednictwa pracy, zwanym Biurem Informacyjnym mieszczącym się w siedzibie składu papieru przy ul. Teatralnej 5⁷¹, a w 1913 r. weszła do zarządu Stowarzyszenia jako jego przewodnicząca (Zofia zasiadała wówczas w jego Radzie)⁷². 4 maja 1912 r. Maria Okoniewska, przemawiając podczas zebrania młodzieży, zorganizowanego w Urbanowie⁷³ z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3-go Maja, zwracała uwagę na potrzebę działalności kobiet w stowarzyszeniach politycznych, edukacyjnych i zawodowych, a także na ich aktywność na polu narodowym. Przekonywała, że zadaniem kobiet jest pielęgnowanie ideałów narodowych, zwłaszcza polskiego języka oraz polskich zwyczajów i tradycji, szanowanie ich i rozpowszechnianie⁷⁴.

Siostry Tułódzieckie były głęboko wierzące, a Towarzystwo „Warta” było wręcz „przepojone religijnością”⁷⁵ – obecność praktyk religijnych podczas niemal wszystkich zajęć dla dzieci jest tego przykładem. Wiele jego członkiń, w tym Helena Leitgeber oraz Stanisława i Aniela Sobeckie należało do stowarzyszenia katolików świeckich: Sodalicji Dzieci Maryi⁷⁶, założonego w Poznaniu w 1902 r. Nazwiska kobiet pojawiają się w spisach tej organizacji z lat 1913–1915⁷⁷. Sodaliskami były także Aniela Tułódziecka⁷⁸ oraz Maria Okoniewska⁷⁹, co zostało podkreślone w ich nekrologach. Warcianki mocno współpracowały także z Towarzystwem Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo, które skupiało się na niesieniu materialnej, religijnej i moralnej pomocy ubogim i będącym w trudnej sytuacji życiowej. Wspólne cele sprawiły, że do Towarzystwa dołączyły Aniela Tułódziecka (w 1900 r. wstąpiła do najstarszej, powstałej w 1853 r., Konferencji Św. Józefa) i Stanisława Sobecka (w 1902 lub 1903 r. do Konferencji pw. Św. Łazarza jako członek datkujący)⁸⁰.

⁷¹ „Straż: miesięcznik Związku Towarzystw Straż” 1911, nr 7, s. 106–107.

⁷² *Stowarzyszenie Personatu Żeńskiego...*, s. [3].

⁷³ Podpoznańska gmina, przyłączona do Poznania w 1933 r.

⁷⁴ APP, Prezydium Policji w Poznaniu, *A. betr. Polnische Bewegung 1913–1915*, sygn. 294/2713, k. 177–178.

⁷⁵ Cz. Skopowski, *op. cit.*, s. 204.

⁷⁶ Celem Sodalicji Mariańskiej jest wyrabianie w swych członkach oddania, miłości i czci dla Najświętszej Maryi Panny, by uczynić z nich dobrych katolików, wzorowych mężów, obywateli, pracowników, którzy będą doskonalić siebie, śpiesząc bliźnim z pomocą i broniąc Kościoła przed nieprzyjaciółmi (*vide*: M. Łacek, *Sodalicja Mariańska, Encyklopedia Katolicka*, t. 18, Lublin 2013, s. 522).

⁷⁷ „Sprawozdanie Sodalicji Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1913”, Poznań 1914, s. 32–33; [H. Leitgeber, St. Sobecka]; „Sprawozdanie Sodalicji Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1914”, Poznań 1915, s. 9–10; [H. Leitgeber, St. Sobecka]; „Sprawozdanie Sodalicji Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1915”, Poznań 1916, s. 37–38 [H. Leitgeber, A. Sobecka, St. Sobecka].

⁷⁸ KP 1932, nr 468, s. 10 (nekrolog Anieli Tułódzieckiej).

⁷⁹ KP 1926, nr 374, s. 8 (nekrolog Marii Okoniewskiej).

⁸⁰ *Sprawozdanie z 50-lecioletniej działalności Towarzystwa Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Poznaniu*, Poznań 1904, s. 15–16.

Jednym z licznych przykładów udanej kooperacji Towarzystw był Wielki Festyn Kiermaszowy, zorganizowany 19 listopada 1911 r. w celu zebrania funduszu potrzebnego na zaspokojenie „gwałtowanych potrzeb” obu towarzystw: artykułów spożywczych dla coraz biedniejszej ludności miasta Poznania (Tow. Św. Wincentego) oraz poprawy warunków niesienia pomocy zaniedbanym nie tylko fizycznie, ale i moralnie i duchowo dzieciom (Tow. „Warta”). Wśród Gospodyń Kiermaszu podpisanych pod ogłoszeniem widnieją nazwiska Anieli Tułodzieckiej, Stanisławy Sobeckiej oraz Wandy Szeniowej (1868–1952) – przyszłej teściowej Anieli Sobeckiej⁸¹.

Ważnym elementem działalności Towarzystwa „Warta” była aktywizacja kobiet: „do walki o dobro narodu, o podniesienie go i dźwignięcie z niedoli”⁸². W tym celu organizowano wiece, które oprócz zamierzonego oddziaływania patriotycznego, uczyły także kobiety samodzielności i solidarności z przedstawicielkami różnych środowisk. W wiecach zorganizowanych 30 października 1904 i 10 maja 1908 r. uczestniczyły wszystkie siostry Tułodzieckie (Aniela, Zofia, Helena, Stanisława) oraz Halina Zawadzka, przy czym Aniela i Zofia pracowały również przy ich organizacji. Pierwszy z nich zwołany został z okazji dziesięciolecia założenia „Warty”, a w jego rezolucji podkreślono konieczność oświaty matek, wychowania dzieci i młodzieży w zasadach wiary i patriotyzmu oraz wagę posiadania przez każde polskie dziecko umiejętności pisanie i czytanie w języku ojczystym⁸³. Cztery lata później, główną przyczyną zgromadzenia się w Poznaniu blisko 2000 kobiet z całej Polski, był protest przeciw ustawie wywłaszczeniowej i ograniczeniu praw używania języka polskiego w życiu publicznym.

Praca w „Warcie” była czasochłonna i wymagała poświęceń. Aniela Tułodziecka oddała się jej całkowicie, rezygnując tym samym z pracy zawodowej, przez co obowiązek utrzymania domu i wychowania siostrzenicy spadł głównie na Zofię⁸⁴. Z dokumentów wynika, że w początkowym okresie istnienia Towarzystwa w jego działalność zaangażowane były wszystkie siostry Anieli: Zofia, Stanisława, Helena oraz jej córka Halina. Z czasem sytuacja uległa zmianie: udział Stanisławy, żony właściciela prężnie działającej fabryki, ograniczył się do wpłacania składek i zbierania funduszy. Zofia skupiła się na aktywizacji zawodowej kobiet, zaś Halina Leitgeberówna po ślubie z Józefem Zawadzkim w 1902 r., wyprowadziła się do Kościana. Do Warcianek dołączyło

⁸¹ BR, Akta Towarzystwa „Warta” 1894–1920, rkp 1021/X, k. 34.

⁸² BR, Rkp 2001, *Zofia Rzepecka i Aniela Tułodziecka: Dziesięciolecie Towarzystwa „Warta” 1894–1904 r.*, k. 2.

⁸³ BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp 1060/I, *Wiece kobiet w Poznaniu w 1899, 1904 r.*, k. 114.

⁸⁴ T. Michałkiewicz, *op. cit.*, s. 53.

za to „młodsze pokolenie” – Aniela Sobecka i Zofia Długołęcka, obie urodzone w 1892 r., zatem o 14 lat młodsze od Haliny, praktycznie dorastały razem z „Wartą”. To one wraz z Anielą i Heleną pozostały czynnymi nauczycielkami do 1918 r.⁸⁵ Przykład Marii Okoniewskiej ilustruje natomiast różne możliwości działań na rzecz Towarzystwa. Nie każda kobieta odnajdowała w sobie talent pedagogiczny – szeroki wachlarz zadań i wyzwań pozwalał każdej Warciance wykazać się w odpowiedniej dla siebie dziedzinie⁸⁶.

Badanie więzi łączących kobiety z rodziny Tułodzieckich utrudnia brak typowych do tego typu analiz źródeł: pamiętników, wspomnień, korespondencji prywatnej. Nieliczne wzmianki samej Anieli czy pośrednia relacja wnuka Zofii Długołęckiej, oparta na opowieściach rodzinnych, pozwalają rzucić zaledwie niewielkie światło na siostrzeńskie relacje, zwłaszcza te łączące Anielę i Zofię – pokrewne dusze w życiu i w pracy⁸⁷. Tomasz Michałkiewicz pisał w swoim artykule, wspominanym wyżej, o podziale obowiązków w ich gospodarstwie domowym⁸⁸, o oparciu, jakie serdeczna, łagodna i wrażliwa Zofia stanowiła dla surowej i wymagającej Anieli oraz o miłości i trosce jaką obie ciotki przełały na swoją siostrzenicę Zofię⁸⁹. Sama Aniela w zamówionym dla Zofii nekrologu nazywa ją „wierną towarzyszką życia i ukochaną siostrą”⁹⁰, a w swoich notatkach, sporządzanych pod koniec życia, zapisuje dyspozycję, aby pochować ją obok Zofii⁹¹.

Trudnym wydarzeniem w historii rodziny było aresztowanie Anieli w sierpniu 1913 r. Została ukarana za zorganizowanie pogadanki dla matek w języku polskim. Początkowo skazano ją na karę grzywny, ale zamieniono ją na 12 dni aresztu. Pobyt w więzieniu był dla Anieli dołującym doświadczeniem, o czym dowiadujemy się z dziennika, który wówczas pisała⁹². Czytamy w nim, m.in., że: „chwila pożegnania z Zosią była okropna, ale było mi pewną ulgą, gdy ją z oczu straciłam”⁹³. Trudno niestety stwierdzić, czy mowa tu o siostrze czy o siostrzenicy. W dalszej części wspomina Aniela o odwiedzinach Zofii i Heleny, od których otrzymała paczki. W jednej z nich znalazł się

⁸⁵ BR, Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu, rkp 1030/II-XII, *Spis dzieci z tajnego nauczania 1912–1918*; w spisie nauczycielek z 1 czerwca 1918 r. nie ma nazwiska Zofii Długołęckiej, jest za to Zofia Tułodziecka, która uczyła dwóch chłopców, k. 2v.

⁸⁶ Więcej na ten temat w: Cz. Skopowski, *op. cit.*

⁸⁷ A. Koehlerówna, *op. cit.*, s. 20.

⁸⁸ O odpowiedzialności i zapobiegliwości finansowej Zofii świadczy także spora suma pieniędzy wraz z dożywotnimi procentami zapisana na rzecz Anieli w jej testamencie (APP, Królewski Sąd Obwodowy w Poznaniu, sygn. 10511).

⁸⁹ T. Michałkiewicz, *op. cit.*, s. 53.

⁹⁰ KP 1924, nr 7, s. 10 (nekrolog Zofii Tułodzieckiej).

⁹¹ BK PAN, sygn. BK 11268, *Tułodzieccy*, [nlb].

⁹² *Anieli Tułodzieckiej Dziennik więzienny*, KMP 1934, R. 12, s. 119–126.

⁹³ *Ibidem*, s. 120.

nietypowy podarunek: „Serwety, którą mi z domu Zośka przysłała, nie mogę dalej wyszywać, zabrakło mi bawełny – szkoda! Byłaby pewnie rada, gdybym skończoną do domu przyniosła!”⁹⁴ Troskliwe siostry słusznie przeczuwały, że dla niezwykle energicznej Anieli, najdotkliwszą karą będzie bezczynność, samotność i brak „możności porozumienia się z kochanymi i życzliwymi osobami”⁹⁵.

Nieco więcej informacji o relacjach Anieli z siostrzenicami można odnaleźć w listach z lat 1929–1932 pisanych przez Tułodziecką do Janiny Swinarskiej, pierwszej żony Janusza Leitgebera (syna Heleny). Siostry Anieli już nie żyły, ona sama mieszkała z Zofią Michałkiewicz, jej mężem i synami. Pisała o nich ciepło:

Zosia ze swoją energią wszystkiemu daje radę – jak usiądzie do telefonu, to wywie się w pół godziny o wszystkich zdrowiu i wydarzeniach osobistych, a potem mi opowiada. Bardzo są oboje [Zofia i Mieczysław] dla mnie dobrzy, dzieciaki też o babcię dbają i chętnie, póki ich nie wyrzucę za drzwi, u mnie przebywają.

Wspominała także o trudnej sytuacji zdrowotnej u Szeniców:

Tu, w Poznaniu nie ma prawie domu, aby ktoś nie był chory. Marian Szenic był tylko gościem w domu, mimo że i jego dzieci były chore, szczególnie mały Jerzyk, co się głównie odbiło na Anieli. Kilka dni już u mnie nie była, a jest taka dobra, że przychodzi dość często...

Z listów można wyczytać troskę, przywiązanie i miłość, szczególnie do najmłodszych członków rodziny. Aniela dokładnie relacjonowała Janinie, co słyszała u licznych siostrzenic i siostrzeńców. Mimo podeszłego wieku i nie najlepszego zdrowia, była świetnie poinformowana i zaangażowana w sprawy rodzinne. Można odnieść wrażenie, że jako nestorka rodu „zawiadywała” rodziną, tak jak wcześniej „Wartą”⁹⁶. Aniela zmarła 11 października 1932 r. Jej pogrzeb zgromadził tysiące Poznaniaków towarzyszących jej w ostatniej drodze⁹⁷. Uhonorowano w ten sposób Anielę – liderkę, ale i setki jej siostr, Warcianek, które każdego dnia, po cichu, wypełniały swoją misję.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 125.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 123.

⁹⁶ W 1927 r., w wieku 74 lat, Aniela Tułodziecka wycofała się z przewodnictwa w Towarzystwie „Warta”.

⁹⁷ KP 1932, nr 474, s. 7; „Dziennik Poznański” 1932, nr 239, s. 6.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931.

Królewski Sąd Obwodowy w Poznaniu, sygn. 4441/10511.

Prezydium Policji w Poznaniu, sygn. 294/2713, *A. betr. Polnische Bewegung 1913–1915*.

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk

BK 11268, Tułodzieccy.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu

Akta Towarzystwa „Warta” w Poznaniu.

Rkp 2001, Zofia Rzepecka i Aniela Tułodziecka: *Dziesięciolecie Towarzystwa „Warta” 1894–1904 r.* (msznp.)

Źródła drukowane

Anieli Tułodzieckiej Dziennik więzienny, „Kronika Miasta Poznania” 1934, R. 12.

„Sprawozdanie Sodalicii Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1913”, Poznań 1914.

„Sprawozdanie Sodalicii Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1914”, Poznań 1915.

„Sprawozdanie Sodalicii Dzieci Maryi w Poznaniu za rok 1915”, Poznań 1916.

Sprawozdanie Stowarzyszenia personatu żeńskiego w handlu i przemyśle za czas od 1-go stycznia 1906 do 1-go stycznia 1907 roku, Poznań 1907.

Sprawozdanie z 50-lecioletniej działalności Towarzystwa Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Poznaniu, Poznań 1904.

Stowarzyszenie Personatu Żeńskiego w Handlu i Przemysle w Poznaniu, 1903–1913, Poznań 1913.

Uchwała nr XC/1720/VIII/2023 Rady Miasta Poznania z dnia 26 września 2023 r. w sprawie nazwania ulicy imieniem Zofii Michałkiewicz.

Prasa

„Dziennik Poznański” 1932, nr 239.

„Głos Wielkopolski” 1951, nr 131; 1981, nr 86.

„Kupiec Tygodnik” 1923, nr 45.

„Kurier Poznański” 1907, 1915, 1921, 1925, 1924, 1926, 1930, 1932.

„Nowiny Raciborskie” 1905, nr 62.

„Postęp” 1921, nr 253.

„Straż: miesięcznik Związku Towarzystw Straż” 1911, nr 7.

Opracowania

- Barłóg A., *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918–1919*, Poznań 2008.
- Cieliczko P., *Poznański Przewodnik Literacki*, Poznań 2013.
- Grot Z., *Okoniewski Józef (1838–1921)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Kraków 1978, s. 692–693.
- Jankowska W., *Zasłużona Wielkopolanka Aniela Tułodziecka 1853–1932*, Poznań 1933.
- Karolczak W., *Kasa drobnych oszczędności dla dzieci „Złota Skarbona” w Poznaniu w latach 1908–1914*, „Kronika Miasta Poznania” 1997, nr 2.
- Koehlerówna A., *Zofia Tułodziecka – pionierka ruchu zawodowego w Wielkopolsce*, Kraków 1933.
- Leitgeber S., *Dzieje rodziny Leitgeberów od XVIII do XX wieku*, Poznań–Wrocław 2002.
- Łacek M., *Sodalicia Mariańska*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, Lublin 2013.
- Michałkiewicz T., *O Anieli Tułodzieckiej (1853–1932) zasłużonej Wielkopolsce na podstawie wspomnień i pamiątek rodzinnych*, „Kronika Miasta Poznania” 1985, nr 3.
- N., *Panna Aniela*, „Kurier Warszawski” 1932, nr 320.
- Obraz życia i czynu Anieli Tułodzieckiej*, „Kurier Poznański” 1933, nr 183.
- Paradowska M., *O doktorze Szenicu, jego pacjentach, Wagnerze i hazardzie*, „Kronika Miasta Poznania” 2001, nr 1.
- Przemówienie prof. dr. Pawła Gantkowskiego*, „Kurier Poznański” 1933, nr 167.
- Skopowski Cz., *Towarzystwo „Warta” w Poznaniu w latach 1894–1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 6, Poznań 1961.
- Słownik polskich towarzystw naukowych*, red. nauk. B. Sordylowa, t. 2, cz. 3, Warszawa 2001.
- Tomczyk-Kozioł K., *Tułodziecka Aniela (1853–1932)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 55, Kraków–Warszawa 2023–2024, s. 636–638.
- Tomczyk-Kozioł K., *Tułodziecka Zofia (1850–1924)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 55, Kraków–Warszawa 2023–2024, s. 638–639.

Netografia

<https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/michalkiewicz-zofia-1892-1981-ze-zbiorow-michala-michalkiewiczza-poznan/> [dostęp: 06.02.2025].

SUMMARY

Not Only Aniela... The Activities of Women from the Tułodziecki Family in Poznań (1894–1927)

Aniela Tułodziecka (1853–1932), a social and educational activist, is among the well-known and distinguished women of Greater Poland. She was one of the founders of the Towarzystwo Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi “Warta” established in Poznań in 1894, which she chaired for 27 years. The main tasks of “Warta” included

conducting educational and caregiving activities among children, including secret teaching of the Polish language. Within the Society, teachers were trained, lectures for parents were organized, children's books were edited and published, and libraries and shelters were established. In 1908, a small savings fund "Golden Treasury" was also founded. Aniela's close collaborator was her sister Zofia (1850–1924), whose activities extended far beyond the structures of the "Warta" Society. Called a pioneer of the women's professional movement, in 1903 she founded the Stowarzyszenie Personatu Żeńskiego w Handlu i Przemysle, supporting women working in these fields, offering free job placement, legal advice, and vocational courses. The presence of other women from the Tułodziecki family among the members of "Warta" is not widely known. The Society's archives mention the names of two other sisters of Aniela and Zofia: Helena Leitgeber (1849–1925) and Stanisława Sobecka (1857–1921), as well as their daughters: Halina Zawadzka (1878–1930), daughter of Helena, and Aniela Szenic (1892–1951), daughter of Stanisława. Other members of "Warta" included Maria Okoniewska (1875–1926), daughter of Jadwiga Tułodziecka (ca. 1846–1912), and Zofia Michałkiewicz (1892–1981), daughter of the youngest Tułodziecka sister, Józefa Katarzyna, who was raised by Aniela and Zofia after her mother's death.

Keywords: the Tułodziecki family, women, Poznań, social and educational activities